

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited and the license is stated.

Pedagogisk reflektion

Att utmana normer i akademien: normkritiska perspektiv i undervisningspraktiken

*Tide Garnow, Fakulteten för hälsovetenskap,
Högskolan Kristianstad*

Att arbeta i och för en föränderlig akademi

Det har nu gått snart åtta år sedan jag som nyanställd på lärosätet behövde ta på mig mina normkritiska glasögon. Jag kunde då konstatera att delar av det undervisningsmaterial jag fick ta del av, och som jag förväntades använda, utgick från snäva normativa föreställningar baserade på eurocentriska hetero- och vithetsnormer. De fallbeskrivningar studenterna skulle arbeta med speglade dåligt det heterogena samhälle de var del av och som de skulle möta i sin kommande yrkesroll som sjuksköterskor. Patienterna i fallbeskrivningarna kallades inte sällan Sven och Svea, de levde uteslutande i heterosexuella parrelationer och hade könsstereotypa sjukdomsdiagnoser.

Insikter om att även jag själv behövde anta normkritiska perspektiv i min egen undervisning, och i varje möte med studenterna, blev snabbt ytterst påtagliga. Att uppmana studenterna till kritiskt tänkande och att be dem utmana mig som lärare, och därigenom påverka maktordningen student-lärare, innebar att jag ständigt behövde vara på tå, lyhörd och reflexiv. Jag kunde inte luta mig tillbaka och ”göra som vi alltid gjort”.

Jag behövde göra nytt och annorlunda – vara normkreativ – för att utmana och motverka negativa maktstrukturer, och det på en föränderlig akademisk arena.

Denna föränderlighet är något som kännetecknat akademien sedan några decennier tillbaka. Från att ha varit ett slutet rum för de privilegierade, är det numera tillgängligt för en stor del av befolkningen (Kalonaityté, 2014). Studenterna är fler och tillhör också grupper som ur ett historiskt perspektiv varit uteslagna från högre utbildning. Nuförtiden har högskolor också som uppdrag att arbeta med jämställdhetsintegrering, vilket innebär att jämställdhetsperspektiv ska finnas med i alla beslut på alla nivåer. Det finns därtill krav på förebyggande åtgärder inom högre utbildning vad gäller likabehandling, vilket har stöd i Diskrimineringslagen (SFS 2008:567). Akademien ska således sträva efter att vara inkluderande och jämlik, och lärare i högre utbildning ska respektera och beakta studenters olikheter och behov. Utöver detta finns det i relation till sjuksköterskeutbildningen ytterligare ett perspektiv att beakta, nämligen att det i studenternas kommande yrkesroll finns förväntningar om att de ska bidra till en mer jämlik vård. Sammantaget innebär detta att undervisningen behöver inkludera maktaspekter och jämlikhetsperspektiv.

Att utmana maktobalanser

Lärares medvetenhet, kritiska hållning och förmåga att utmana negativa maktobalanser i den egna undervisningspraktiken kan vara avgörande för att uppnå en mer inkluderande och jämlik utbildning. Ett första steg kan vara att anta ett normmedvetet perspektiv för att på så sätt närma sig en mer inkluderande pedagogik. Mycket av det vi människor tänker och förmedlar utgår från förgivettagna normer. Normer likställs ibland slarvigt med det som anses vara ”normalt”, men normer handlar snarare om vad som är socialt och kulturellt önskvärt, och är således mer av anbefallande än beskrivande karaktär (Kalonaityté, 2014). Normer handlar även om makt och identifikationspositioner. Genom att reflektera över och utmana de normer som förstärker vissa gruppers positioner skapar vi möjligheter för andra att synas och ta plats (Garnow,

2021). Genom att anta ett intersektionellt¹ perspektiv i analysen av vad som sker i den egna undervisningspraktiken, inom forskningen, eller på lärosätet över huvud taget, skapas en viktig medvetenhet och möjligheter till förändring (Nichols & Stahl, 2019).

Genom att synliggöra begränsande normer och utmana dem kan det leda till pedagogisk kreativitet och metodutveckling (Kalonaityté, 2014).

Normkritik och normkreativitet i undervisningen

Att arbeta normkritiskt i den egna undervisningspraktiken kan påverka positivt i stunden, men det krävs förändringar på strukturell och organisatorisk nivå för att det normkritiska perspektivet ska få positiva långtidseffekter (Powell & Ah-King, 2013). Att påbörja förändringsarbetet i den egna undervisningspraktiken kan dock kännas mer greppbart än att förvänta sig att lärosätet skyndsamt ska göra omfattande organisatoriska och strukturella förändringar.

För min egen del innebar de första normkritiska stegen därför att jag riktade fokus mot mig själv som normskapande individ som i min tjänstposition har både makt och privilegier. Att se sig själv som medskapare av normer är en förutsättning för att kunna utmana och påverka det som förmedlas (Ejd, 2013). Jag ställde mig därför frågor såsom: Vilket material använder jag under föreläsningar, seminarier och workshops? Hur är övningar uppbyggda? Vilken sorts personer är representerade i fallbeskrivningarna? Vem blir representerad genom de bilder jag använder i mina presentationer? Ur vems perspektiv är kurslitteraturen skriven? Vilka perspektiv är tystade? Hur kan jag presentera alternativa berättelser? Vilka studenter kommer till tals, och på vilket sätt? Vem är min idealstudent, och hur påverkar den bilden min undervisning och mina bedömningar?

¹ Intersektionalitet används för att beskriva hur över- och underordning skapas och upprätthålls i maktrelationer genom att olika identitetskategoriseringar, såsom kön, klass, etnicitet och ålder, samspelar på olika sätt i olika situationer.

Jag insåg att frågorna var många och omfattande, och att jag behövde börja någonstans. Nära till hands var att granska de bilder och exempel jag använde i mina presentationer under föreläsningar i psykiatrisk omvårdnad. Jag insåg snabbt att dessa till viss del både var normativa och exkluderande. Representationen var ensidig och jag påbörjade arbetet med att justera detta, men stötte genast på hinder. Bilderna i bildbankerna jag hade tillgång till visade sig även de vara normativa, och det blev en grannlaga uppgift att finna bättre representation vad gäller exempelvis kön, ålder, etnicitet och funktionalitet i materialet. Ibland var arbetet dock betydligt enklare, såsom att byta ut fallbeskrivningar till berättelser om personer med mindre stereotypt svenskklingande namn, att låta två personer med kvinnligt kodade namn bilda ett kärlekspär, att låta en person med beroendesjukdom gestaltas av en kvinna i åttioårsåldern, eller att låta en man få representera en patient med ätstörningsdiagnos. Detta blev mina första staplande normkreativa steg.

Utmaningar och misstagtagsmöjligheter

Samtidigt uppstod nya utmaningar i min strävan efter att inte göra en explicit poäng av det icke-normativa; det vill säga att låta personen med ett utländskklingande namn få representera just en person med sina förutsättningar och kompetenser, och inte minimeras till någon med *utländsk härkomst* och de avpersonifierande stereotypiseringar det kan innebära. Att det samkönade paret får representera ett kärlekspär, vilket som helst, och inte ett kärlekspär med tillägget *homosexuellt* med stereotypa attribut. Att den svarta mannen får representera en sjuksköterska med sina kompetenser, och inte en sjuksköterska med tilläggen *man* och *svart*. Att jag i samband med undervisning om psykisk ohälsa, faktiskt talar om *oss* och inte om *dem*, med tanke på hur vanligt förekommande psykisk ohälsa faktiskt är. Och att när studenterna diskuterar identitetsbegreppet, inte låta den till synes normbrytande studenten vara den som ska behöva föra talan för "den andre".

Hur många gånger har jag inte bevittnat hur en person fått representera en hel grupp, eller specifika frågeställningar, bara för att hen uppfattas tillhöra just den "normavvikande" identitetskategorin? Hens egen person och kompetens har på så sätt tvingats stå åt sidan och helt osynliggjorts. Men ingen ska tvingas representera någonting annat än sin kompetens och sig själv (Garnow, 2021; Vinthagen & Zavalia, 2014).

Genom att avkräva representation från en person inom en viss grupp riskerar vi att osynliggöra personens andra möjliga individuella erfarenheter (Kalonaityté, 2014, Johansson & Theodorsson, 2013, Kumashiro, 2000). Denna insikt blev något av en viktig aha-upplevelse för mig under ett litteraturseminarium i filosofi och omvårdnad.

Vid seminariet suckade en av studenterna tyst och himlade med ögonen när "svenskhet som identitet" kom upp som diskussionsämne. Jag fångade upp denna suck och vi fick möjlighet att diskutera hur en person med ett icke-normativt utseende, såsom icke-vit eller iklädd hijab, i diskussioner om identitet vanligen tvingas bli representant för "den andre". Återkopplingen efter diskussionen var positiv från både studenten och medstudenterna, eftersom vi tillsammans lyfte och fördjupade ämnet utifrån ett normkritiskt perspektiv, något de inte fått möjlighet göra tidigare under utbildningen. Det skapade självinsikt och större förståelse, menade studenterna. Fortfarande hade dock den "normavvikande" studenten hamnat i fokus och förväntats utgöra något av ett facit. Detta exempel visar på komplexiteten i att samtala kring normer. Vem ska avkrävas representation och vem har egentligen tolkningsföreträde? Jag insåg att jag personligen behövde mer kunskap och träning i normkritisk pedagogik för att medvetandegöra de misstag jag gjorde, samt minimera de misstag jag med största sannolikhet skulle komma att göra i framtiden, kanske genom att uttrycka mig oreflekterat eller klumpigt.

Att arbeta med språket på ett medvetet och reflekterat sätt blev därför en av de prioriteringar jag gjorde därefter. Genom att som lärare reflektera över sitt språkbruk och den kategorisering som används i klassrummet skapas förutsättningar för studenter att känna sig inkluderade (Kalonaityté, 2014). Jag funderade därför över om jag lät studenterna själva definiera sig, eller om jag kategoriserade dem utifrån mina egna föreställningar när jag pratade om eller till dem. Vilka förgivettaganden utgick jag från som riskerade osynliggöra, exkludera eller kränka dem? Ibland kom jag på mig själv med att trampa i klaveret när jag uttryckte mig oreflekterat. Jag insåg då att det ofta fanns andra ord eller uttryck som jag hade kunnat använda som hade varit mer inkluderande. Jag försökte då rätta mig själv och ibland fick jag be om ursäkt. Jag försökte

samtidigt hantera dessa klavertramp som en sorts ”misstagsmöjligheter” som jag kunde använda mig av för att göra annorlunda framöver, men också för att främja en sorts gemensamt lärande (Kalonaityté, 2014). Troligen fanns det fler tillfällen som jag inte ens blev medveten om, och som därför tyvärr inte blev del av den sortens lärande.

Många av våra uppfattningar och vår förståelse för varandra skapar vi med just ord, vilka också är laddade med värderingar kopplade till maktpositioner (Garnow, 2021). I mitt normkritiska arbete med språket kan det handla om så elementära saker som att undvika orden *missbrukare*, *dement* och *färgad* och istället beskriva *en person med beroendesjukdom*, *en person med demenssjukdom* eller *en person* kort och gott, och med tillägget *svart* eller *med melaninrik hud* om det är viktigt för sammanhanget. Under föreläsningar och seminarier är det viktigt att vara öppen för diskussioner om begrepp och deras värdeladdning. Studenter kan känna sig fria att förhålla sig öppet normkritiska i undervisningen om vi lärare tillåter och skapar klimat som främjar det. Som lärare behöver vi ompröva oss som fulländade vad gäller kunskap och etik, och inse att våra studenter även har något att lära oss (Kalonaityté, 2014). Att utforma pedagogiken utifrån synen om att även studenten är kunskapsbärare är en del av normkritisk pedagogik med avsikt att utjämna makto balansen i klassrummet.

Granskning av kurslitteratur

Maktperspektiv kan även behöva medvetandegöras när det kommer till kurslitteratur. När jag granskade kurslitteraturen i de kurser jag undervisade fann jag litteratur med målsättning att beskriva ”den andre” och därigenom, med troligen goda intentioner, lära studenterna att förstå och kunna bemöta människor som anses avvika från normen. Inom forskningen talar man i detta avseende om ”toleranspedagogik”, vilket kan kontrasteras med normkritisk pedagogik (Kalonaityté, 2014). Målsättningen med toleranspedagogik är att lära studenterna att tolerera det främmande, snarare än att förhålla sig kritiska och reflekterande till normer och strukturer. Genom att beskriva *muslimer* eller *romer* och förklara hur dessa vill bli bemötta och vårdade, riskerar vi dock förstärka stereotypiserande fördomar och förutsätter dessutom att dessa grupper är homogena och att individerna inom grupperna är inbördes

lika (Garnow, 2021). Att fokusera på "normavvikande" grupper kan därför både skapa och befästa stereotypa föreställningar om olikhet och förstärka maktobalanser (Bromseth & Darj, 2010; Garnow, 2021). Tengelin (2019) menar att "det positivt klingande begreppet tolerans behöver problematiseras mer i relation till normer, privilegier och makt" (s. 87). Risken att hamna i fällan att vi som lärare representerar "det normala" är överhängande, och något som vi behöver medvetandegöra och arbeta med (Tengelin & Dahlborg Lyckhage, 2016). Genom att beskriva "den andre" riskerar vi att stärka känslor av utanförskap och marginalisering.

Studenterna jag mötte reagerade kraftfullt på dessa stereotypiserande beskrivningar i kurslitteraturen. Några reagerade med förfäran över hur svåra dessa patienter skulle komma att bli att vårda, med tanke på hur krävande de beskrevs i texterna. Andra reagerade med bestörtning och ilska eftersom de menade att beskrivningarna var rasistiska och de ställde sig frågande till hur den typen av litteratur kunde finnas i en modern sjuksköterskeutbildning. Jag kom därför att prioritera att skyndsamt byta ut denna kurslitteratur till litteratur som inte utgår från sådana stereotypiseringar, utan som istället främjar diskussioner om hur normer och strukturer påverkar våra uppfattningar om varandra och hur vi kan dra lärdom ur det.

Motstånd och ringar på vattnet

Sedan några år tillbaka har jag, genom att leda en högskolepedagogisk kurs om normkritisk pedagogik, fått möjlighet att följa kollegor på lärosätet i deras resor mot en mer inkluderande och jämlik undervisning. Det är mycket givande att se hur deras normkreativa förändringar i den egna undervisningspraktiken har givit ringar på vattnet till kollegierna på de olika fakulteterna. Det finns dock en del utmaningar med att anta normkritiska perspektiv. Att arbeta med denna typ av frågor innebär ofta aha-upplevelser, känslor av nyfikenhet och vilja till förändring, men också ett visst motstånd. Det är jobbigt att komma till insikt om att ens förgivettaganden kan behöva ifrågasättas, och att en kan behöva förändra och göra annorlunda, särskilt om en samtidigt är osäker på hur. Initialt kan det kännas som att det blir fel hur en än gör. Min erfarenhet

är att dessa upplevelser är vanliga och att de brukar komma och gå under processen.

Viktigt kan vara att påminna sig om att en inte är ensam i detta arbete, utan att det är något av en gemensam process. Att lyfta normkritiska perspektiv i kollegiet kan därför vara ett positivt sätt att öppna upp för ett gemensamt samtal om en mer inkluderande undervisning (Powell & Ah-King, 2013). Det möjliggör för oss lärare att medvetandegöra hur normer riskerar exkludera, och att till och med diskriminering kan förekomma i undervisningen utan att vi är medvetna om det. Jag vill hävda att normkritiska perspektiv är en förutsättning för att göra medvetna val som främjar en inkluderande undervisningspraktik, och i förlängningen bidrar till en mer jämlik högre utbildning. En vanlig kommentar jag fått från kursdeltagarna är att det är omöjligt att blunda för de normkritiska perspektiven när en väl fått upp ögonen för dem.

Avslutande ord

Normkritiska perspektiv kan skaka om de grundvalar vi tar för givna. Mycket handlar om att reflektera kring oss själva. Varför reagerar, känner och säger jag det jag gör? Skulle jag kunna agera annorlunda? Men genom att ompröva och förnya våra perspektiv, förhållningssätt och vad vi förmedlar skapas möjlighet till förändring i både stort och smått.

Det krävs både kunskap om normer och makt, och en ständigt pågående självreflektion för att medvetandegöra normer, anta normkritiska perspektiv och agera normkreativt i det pedagogiska arbetet. Jag behöver ha en samtidig förståelse för de kriser som kan uppstå när gamla sanningar ifrågasätts, både hos mig själv, mina kollegor och hos studenterna. Störandet av den rådande uppfattningen är dock ett effektivt verktyg för att skapa förändring och i förlängningen förhoppningsvis bidra till en mer jämlik högre utbildning.

Referenser

- Bromseth, J. & Darj, F. (2010). *Normkritisk pedagogik. Makt, lärande och strategier för förändring*. Uppsala universitet. *Diskrimineringslagen* (SFS 2008:567).
Arbetsmarknadsdepartementet. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/diskrimineringslag-2008567_sfs-2008-567/
- Ejd, M. (Red.) (2013). *Genusyrsel och normuppror*. Vårdförbundet.
- Garnow, T. (2021). *Kulturmöten – Interkulturell omvårdnad med normkritiska perspektiv*. Studentlitteratur.
- Johansson, A. & Thedorsson, A. (2013). Teaching, Power and Social Difference – Practicing AntiOppressive Education in the University Classroom. I K. Johansson, G. Lassbo, G., & E. Nehls (Red.). *Inside the New University: Prerequisites for a Contemporary Knowledge Production* (s. 112–146). Bentham Science Publishers.
- Kalonaityté, V. (2014). *Normkritisk pedagogik – för den högre utbildningen*. Studentlitteratur.
- Kumashiro, K. (2000). Toward a Theory of Anti-Oppressive Education. *Review of Educational Research*, 70, 25–53.
- Nichols, S. & Stahl, G. (2019). Intersectionality in higher education research: a systematic literature review. *Higher Education Research and Development*. 38(6), 1255–1268.
- Powell, S. & Ah-King, M. (2013). A case study of integrating gender perspectives in teaching and in subject content at a natural science university in Sweden. *International journal of Gender, Science and Technology*. 5(1), 52–61.
- Tengelin, E. & Dahlborg Lyckhage, E. (2016). Discourses with potential to disrupt traditional nursing education: Nursing teachers' talk about norm-critical competence. *Nursing Inquiry*, 24(1).
- Tengelin, E. (2019). *Becoming aware of blind spots – Normcritical perspectives on health care education* [Doktorsavhandling, Jönköping University] DiVA. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1315191/FULLTEXT01.pdf>
- Vinthagen, R. & Zavalia, L. (2014). *Normkreativ*. Premiss förlag.